लो. टिळक यांचे चरित्र.

उत्तरार्ध—खंड ३

(सन १९१४ पासून १९२० पर्यंत)

लेखक

नरसिंह चिंतामण केळकर

शके १८४९.] पुणें [सन १९२८.

प्रकाशक-न. चिं. केळकर,
५५४ सदाशिव पेठ, पुणें शहर.

[या ग्रंथाच्या भाषांतराचे प्रकाशनाचे पुनर्मुद्रणाचे वगैरे सर्व हक्क ग्रंथकाराने आपल्या स्वाधीन ठेवले आहेत]

मुद्रक-गणेश काशिनाथ गोखले,
सेक्रेटरी श्री गणेश प्रिंटिंग वर्क्स,
४९५ शनवार पेठ, पुणें शहर.

प्रस्तावना

संकल्याप्रमाणे टिळकचरित्राचा ग्रंथ आज संपूर्ण होऊन हातावेगळा करिता येत आहे याविषयी आनंद होतो.

या ग्रंथाचा पूर्वार्ध १९२३ च्या एप्रिलात लिहून झाला. त्यानंतर हा उत्तरार्ध लिहिण्याला हाती घेण्यास जवळ जवळ पाच वर्षे लागली. इतका विलंब लागण्याची कारणे वाचकाना सांगितल्याशिवायहि ध्यानात येण्यासारखीच आहेत. अर्थात् असली कारणे केव्हांहि संपत नसतात. तथापि हाती घेतलेले हे काम अर्धेच राहिले तर ते मुळी न केल्यासारखेच झाले असे नेहमी वाटे. ग्रंथ पुरा करण्याकरता जमवून ठेवलेली साधनसामुग्री रोज दृष्टीला पडून आपला परामर्श न घेतल्याबद्दल निषेध करीत होती. वाचकवर्गहि दरवर्षी टिळकांच्या जन्मतिथीच्या किंवा मृत्युतिथीच्या सुमारास, ग्रंथाची आठवण ठेऊन, खासगी रीतीने व केव्हा वर्तमानपत्रातूनहि, उरलेला ग्रंथखंड वाचावयास लवकर मिळावा अशी अपेक्षा प्रकट करीत होता. आणि स्वतःच्या संकल्पाला हे उत्तेजन समजून ग्रंथ पुरा करून लवकरच हाती देईन अशी आश्वासने मीहि त्याना कृतज्ञताबुद्धीने देत होतो. वरील सर्व कारणांकरिता केव्हा तरी निश्चयाने बसून ग्रंथ पुरा करणे हे अनिवार्य झाले होते. छपाईचे काम सुरू करण्याचे मनात आणताच येथील 'श्रीगणेश प्रिंटिंग वर्क्स' आणि 'श्रीसमर्थ भारत' छापखाना यानी तावडतोब छापण्यास प्रारंभ करण्याची तयारी दाखविली. आणि गेल्या दोन महिन्यात इतर कामे बाजूला ठेऊन मोठ्या तत्परतेने हे काम त्यानी करून दिले म्हणूनच हा ग्रंथ इतक्या लवकर प्रसिद्ध करता आला. चालू जानेवारी महिन्यात असेंब्लीच्या कामावर जाऊन रुजू होण्यापूर्वी मी पुण्यास असता, हे काम समक्ष उरकले तरच ते पार पडते, एरवी पुढे उन्हाळ्यात छपाईचे वगैरे काम संपवून ता. १ ऑगस्टच्या पूर्वी कबूल केल्याप्रमाणे वाचकांच्या हाती पुस्तक देणे अशक्य होणार असे मला अनुभवाने आढळून आले होते. कसेहि असो. घाईत घाई करून का होईना ग्रंथ पुरा करण्याचा संकल्प तडीस गेला, आणि टिळकांच्या येत्या पुण्यतिथीच्या आधीच पाच महिने तो वाचकांचे हाती देता आला याबद्दल वरील दोन्ही छापखान्यांचे चालक यांचे आम्ही अत्यंत आभारी आहो. तसेच कोकाटेबंधूनी दुसऱ्या खंडाची पुस्तके त्वरित बांधून देण्याचे कबूल केले, या ग्रंथाची साधनसामुग्री पुष्कळ दिवसापासून काळजीपूर्वक व आस्थेवाईकपणे वेळोवेळी जमवून ठेवणे, ग्रंथ लिहून होत असता ती वेळच्यावेळी लागेल तशी पुरविणे, आणि संदर्भ उतारे अवतरणे वगैरे काढून देणे, इत्यादि गोष्टींचे सहाय्य चिरंजीव काशिनाथ नरसिंह ऊर्फ बापूराव केळकर याने केले. श्री. पां. वा. गाडगीळ 'वाङ्मयविशारद'

यानी विषयवार इंडेक्स कार्डे तयार केली. श्री. वि. पां. दांडेकर बी. ए. यानी स्वयंसेवक या नात्याने मधूनमधून लेखकाचे काम केले. आणि वाईचे इनामदार श्री. बाळासाहेब साठे यानी आक्टोबर महिन्यात काही दिवस पाचगणी येथील आपले घर आम्हाला राहावयास दिल्यामुळे तेथे एकांतवासात बराच मजकूर लिहून झाला. या कारणांकरिता मी वरील सर्वांचा फार आभारी आहे.

या ग्रंथाचा पूर्वार्ध व हल्लीचा हा उत्तरार्ध यांच्या स्वरूपात मुख्य फरक काय आहे हे वाचकाना न सांगताहि लक्षात येण्यासारखे आहे. या उत्तरार्धात वर्णन केलेला टिळकांच्या कारकीर्दीचा दुसरा भाग तुलनात्मक दृष्टीने अर्थात् बराच अधिक महत्त्वाचा होय. चरित्रलेखकाच्या दृष्टीने सांगण्यासारखा फरक हा की या भागाच्या संबंधात चरित्रलेखनाची साधने अधिक उपलब्ध झाली. विशेषतः या उत्तरार्धात सुमारे साडेचारशे पत्रे छापता आली. अस्सल पत्रांची मौज ही असते की ती अधिक विश्वसनीय तर असतातच परंतु पत्र-लेखनाच्या काळच्या परिस्थितीवर अनेक बाजूनी प्रकाश पाडणारीहि असतात.

श्री. स. वि. बापट यांच्या 'आठवणी वै आख्यायिका' या पुस्तकाच्या दोन भागांचाहि उपयोग थोडथोडा झाला. या ग्रंथाचा तिसराहि भाग येत्या ऑगस्ट-मध्ये प्रसिद्ध होणार आहे.व या तीनहि भागांच्या योगानें आणखी एका वेगळ्या रीतीने टिळक-चरित्र कोणास लिहिण्याची स्फूर्ति झाली तर त्याला ते साधन उपयोगी पडण्यासारखे आहे. थोर लोकांची चरित्रे अनेक प्रकारानी लिहिली जाऊ शकतात. मी लिहिले ते मुख्यतः घडलेला इतिहास संगतवार सांगण्याच्याच दृष्टीने लिहिले आहे.

हल्लीच्या या ग्रंथात अनुच्चारित अनुस्वार न लिहिण्याची नवी पद्धति मी स्वीकारिली आहे. तसेच प्रत्येक भागाच्या शेवटी पृष्ठसंख्या पुरी करून पुनःनव्या भागाला नवा क्रमांक सुरू केला आहे. या दोन्ही सुधारणा सकारण आहेत याहून त्यांचे अधिक समर्थन येथे करीत नाहीं.

मकरसंक्रांत शके १८४९
पुणें १० जानेवारी १९२८ } न. चिं. केळकर.

ग्रंथरचनेची समजूत

या चरित्राचा पूर्वार्ध १९२३ साली प्रसिद्ध झाला. त्यात सन १८९९ सालापर्यंतची हकीकत दिलेली आहे. त्याला 'खंड पहिला' असे नाव दिलेले आहे. त्यात एकंदर २८ भाग असून पृष्ठसंख्या ६७२ आहे.

हल्लीचा ग्रंथ त्याच चरित्रग्रंथाचा पुढील व उरलेला संपूर्ण अंश असून त्याला उत्तरार्ध असे नाव दिलेले आहे. सोयीकरिता या उत्तरार्धाचेहि दोन विभाग करून पूर्वीचा क्रम पुढे चालू ठेवला आहे. पैकी पहिल्याला 'उत्तरार्ध खंड दोन' व दुसऱ्याला 'उत्तरार्ध खंड तीन' अशी नावे दिली आहेत. या 'उत्तरार्ध खंड दोन' मध्ये एक ते नऊ भाग असून त्यांची पृष्ठसंख्या ५५२ आहे. 'उत्तरार्ध खंड तीन' यामध्येहि एक ते नऊ इतके भाग असून त्याची पृष्ठसंख्या मात्र ७०४ आहे.

अशा रीतीने या समग्र चरित्र-ग्रंथाची एकंदर पाने १९४४ होतात ती अशी:—

पूर्वार्ध—खंड १ भाग २८ एकंदर पानांची संख्या ६८८

उत्तरार्ध—खंड २ भाग ९ एकंदर पानांची संख्या ५५२

उत्तरार्ध—खंड ३ भाग ९ एकंदर पानांची संख्या ७०४

पूर्वार्ध ५ वर्षांपूर्वी प्रसिद्ध झाला व त्यानंतर उत्तरार्ध हल्ली प्रसिद्ध होत आहे म्हणून संदर्भ देता घेता वाचकांचा घोटाळा होऊ नये म्हणून हा सर्व खुलासा करणे अवश्य आहे.

अनुक्रमणिका

उत्तरार्ध

खंड ३ भाग १ [सन १९१४ ते १९१५]

(१) मंडालेहून सुटका पृ. १. (२) सुटकेनंतरची नजरकैद पृ. ५. (३) टिळकांचा जाहीरनामा पृ. १०. (४) राष्ट्रीय सभेचा वाद पृ. १३. (५) गोपाळराव गोखले यांचा मृत्यु पृ. १९. (६) राष्ट्रीय पक्षाची परिषद पृ. २५. (७) होमरूल लीगची स्थापना पृ. २९. (८) सर फेरोजशहा मेथा पृ. ३२. (९) मुंबईची राष्ट्रीय सभा पृ. ३५. परिशिष्ट १. १९१४–१५ मधील पत्रे पृ. ३७. परिशिष्ट २. चोराच्या उलट्या बोंबा पृ. ४७.

खंड ३ भाग २ [सन १९१६]

(१) अनुकूलतेची भरती पृ. १. (२) बेळगावची प्रांतिक परिषद पृ. ३. (३) समेटाचा वाद पृ. ६. (४) समेटाचें शहाणपण पृ. ९. (५) होमरूलची चळवळ व दडपशाही पृ. १०. (६) वाढदिवसाचा समारंभ पृ. १५. (७) राजद्रोहाचा तिसरा खटला पृ. २५. (८) हायकोर्टाचा निकाल पृ. ४९. (९) खटल्यानंतरची चळवळ पृ. ५४. (१०) लखनौची राष्ट्रीय सभा पृ. ५९. परिशिष्ट. १९१६ सालामधील निवडक पत्रे पृ. ७१.

खंड ३ भाग ३ [१९१७ ते १९१८]

(१) लखनौ कॉंग्रेसनंतरचा दौरा. पृ. १. (२) लष्करभरतीचा उपदेश पृ. ७. (३) कर्नाटकातील दौरा पृ. ११. (४) स्वराज्यसंघाचा वाढदिवस पृ. १४. (५) बेझंटबाईंना अटक पृ. १७. (६) सत्याग्रहाच्या चळवळीचा प्रारंभ पृ. १९. (७) विलायतेतील चळवळीची प्रस्तावना पृ. २१. (८) भारतमंत्र्यांचा जाहीरनामा पृ. २४. (९) इतस्ततः पृ. २५. (१०) टिळकांचा मोठा दौरा पृ. २९. (११) कोलंबोची सफर पृ. ४१. (१२) युद्धपरिषदा पृ. ४९. (१३) मुंबईची जादा कॉंग्रेस पृ. ५७. (१४) विलायतेस प्रयाण पृ. ५९. (१५) दिल्लीची राष्ट्रीय सभा पृ. ६०. परिशिष्ट. १९१७ व १९१८ या सालामधील निवडक पत्रे पृ. ६२.

खंड ३ भाग ४ [चिरोल प्रकरण]

(१) प्रस्तावना पृ. १. (२) पूर्वतयारी पृ. ४. (३) कमिशनपुढील पुरावा पृ. ८. (४) विलायतेतील सुनावणी पृ. १७. (५) टिळकांची सरतपासणी पृ. २८. (६) टिळकांची उलट तपासणी पृ. ३५. (७) टिळकांची फेरतपासणी पृ. ५८. (८) कार्सन साहेबांचे भाषण पृ. ६१. (९) चिरोल

साहेबांची साक्ष पृ. ६४. (१०) लॉर्ड सँडहर्स्ट यांची साक्ष पृ. ६९. (११) सर चार्लस लँब यांची साक्ष पृ. ७१. (१२) सर एडवर्ड जाइल्स यांची साक्ष पृ. ७२. (१३) सर एडवर्ड कार्सन यांचा समारोप पृ. ७३. (१४) सर जॉन सायमन यांचा समारोप पृ. ७६. (१५) न्या. मू. डार्लिंग यांचा समारोप पृ. ८३. (१६) साक्षीपुराव्याचे पृथःक्करण पृ. ८८. (१७) चिरोल साहेबांची मुलाखत पृ. १००. (१८) खटल्याबद्दल तिऱ्हाइताचे मत पृ. १०२. (१९) वकील व त्यांची मते पृ. १०४. (२०) कार्सन साहेबांचे शब्दचित्र पृ. १०७. (२१) चिरोल प्रकरणातला खर्च पृ. १०९. (२२) टिळकांविषयी चिरोलचे अखेरचे मत पृ. १११.

खंड ३ भाग ५ [विलायतेतील हकीकत.]

(१) प्रास्ताविक पृ. १. (२) प्रवास पृ. ६. (३) भाषणबंदी उठली पृ. ९. (४) निवडक कागदपत्र पृ. १० (५) विलायतेतील चळवळीचे समालोचन पृ. ७०. (६) विलायतेतील मजूरपक्ष पृ. ८५. परिशिष्ट १. टिळकांचा तहपरिषदेस अर्ज पृ. ९२. परिशिष्ट २. टिळक व लेडी सिडेनहॅम पृ. ९६. परिशिष्ट ३. ब्रिटिश साम्राज्य व विश्वबंधुत्व पृ. ९७. परिशिष्ट ४. इंग्लंडातला संप पृ. १०१. परिशिष्ट ५. इंग्लंडचे पुराणमतवादित्व पृ. १०३. परिशिष्ट ६. तहाचा उत्सव पृ. १०५.

खंड ३ भाग ६ [सन १९१९—१९२०]

(१) रौलेट अॅक्ट पृ. १. (२) गांधी व सत्याग्रहाची चळवळ पृ. ३. (३) सत्याग्रहाची हकीकत पृ. ५. (४) अमृतसरच्या लोकांचा छळ. पृ. ८. (५) चिरोल केसफंड पृ. १५. (६) टिळक विलायतेहून परत येतात पृ. १८. (७) पुण्याचा स्वागतसभारंभ पृ. २०. (८) मद्रासची सफर. पृ. २४. (११) सांगलीचे ज्योतिषसंमेलन पृ. ४५. (१२) जुन्नरची जिल्हा सभा पृ. ५०. (१३) टिळकांचा सिंधप्रांतातील दौरा पृ. ५२. (१४) सोलापुरची प्रां. परिषद पृ. ५४. (१५) कॉंग्रेस डेमोक्रॅटिक पार्टीचा जाहीरनामा पृ. ५९. (१६) पर्सफंड-समर्पण-समारंभ पृ. ६०. (१७) ताईमहाराज प्रकरणातले भरतवाक्य ६४. (१८) अखेरचा आजार पृ. ६५. (१९) अलौकिक स्मशानयात्रा पृ. ६८. (२०) अस्थींचा पुण्यनगरप्रवेशसभारंभ. पृ. ७०. परिशिष्ट (सन १९१९-२० सालातील निवडक पत्रे) पृ. ७३.

खंड ३ भाग ७. [गीतारहस्य व इतर प्रबंध]

(१) प्रास्ताविक पृ. १. (२) खाल्डियन व भारतीय वेद पृ. ५. (३) सांडलेली सांख्यकारिका पृ. ७ (४) वेदांग ज्योतिष पृ. १०. (५) तीन

ग्रंथांची तुलना पृ. २०. (६) गीतारहस्य पृ. २१. (७) गीतारहस्याचे तात्पर्य पृ. २४. (८) गीतारहस्यावरील अभिप्राय व टीका पृ. ३६. (९) टीकाकाराना टिळकांचे उत्तर. पृ. ५६. (१०) समारोप. ७१.

खंड ३ भाग ८. [राजकारणाचे मार्ग व अत्याचार]

(१) टिळकांचा जाहीरनामा पृ. १. (२) कडक टीका हा अत्याचाराचा उपदेश नव्हे पृ. ६. (३) अत्याचारी लोक व टिळक पृ. ८. (४) आयर्लंडचा दाखला पृ. १६. (५) रौलेट कमिटीचा रिपोर्ट पृ. ४१ (६) टिळक व अत्याचार पृ. ४५.

खंड ३ भाग ९ [उपसंहार]

(१) व्यक्तिविषयक पृ. १ (२) सामाजिक व धार्मिक पृ. २६ (३) टिळकांचा सांप्रदाय पृ. ४३ (४) उपसंहार पृ. ४८.

न. चिं. केळकर यांचे समग्र ग्रंथ

१	लोकमान्य टिळकांचे चरित्र	किंमत.
	खंड १ ला	३–०–०
	खंड २ व ३	४–०–०
२	लो० टिळकांचे पुण्यस्मरण	१–०–०
३	ग्यारीबाल्डी (एका इटालियन देशभक्ताचे चरित्र)	१–८–०
४	आयर्लंडचा इतिहास (शिल्लक नाही)	
५	मराठे व इंग्रज	२–४–०
६	इतिहासविहार	१–८–०
७	केळकरकृत लेखसंग्रह (शिल्लक नाही)	
८	केळकरांचे लेख (शिक्षणविषयक लेख व व्याख्याने)	२–०–०
९	गेली पाच वर्षे (असहकारितेच्या स्थित्यंतराचा इतिहास)	२–०–०
१०	केसरीवरील खटला (१९२४)	०–६–०
११	विलायतेची बातमीपत्रे	१–४–०
१२	आमचे स्वराज्यद्रोही छत्रपति अर्थात् छत्रपति व इंग्रजसरकार यामधील गुप्त पत्रव्यवहार (शिल्लक नाही)	
१३	सुभाषित व विनोद	१–४–०
१४	संस्कृत विद्येचे पुनरुज्जीवन	०–८–०
१५	गद्यगुच्छ (निवडक वाङ्मयविषयक लेख)	१–८–०
१६	सरोजिनी नाटक (शिल्लक नाही)	
१७	नवरदेवाची जोडगोळी गद्य नाटक (शिल्लक नाही)	
१८	तोतयाचे बंड गद्य नाटक	१–०–०
१९	चंद्रगुप्त गद्य नाटक	०–१२–०
२०	कृष्णार्जुन युद्ध (रंगावृत्ति-संगीत)	१–०–०
२१	कृष्णार्जुन युद्ध (गद्य नाटक)	०–१२–०
२२	अमात्यमाधव (गद्य नाटक–शिल्लक नाही)	
२३	वीरविडंबन (संगीत नाटक)	१–०–०
२४	भानुदास (संगीत नाटक)	१–०–०

२५	कथासप्तक (या पुस्तकातील तीन गोष्टी)	०-१२-०
२६	काव्योपहार (अलीकडील कांही कविता)	०-६-०
२७	केळकर यांचे समग्र वाङ्मयविषयक लेख (अप्रकाशित)	
२८	केळकर यांची निवडक व्याख्याने (अप्रकाशित)	
२९	अंधार वड (कादंबरी-अप्रकाशित)	
३०	भावी हिंदी नागरिक (अर्थात् राज्यव्यवस्थेची मूलतत्त्वे-अप्रकाशित-अप्रकाशित)	
३१	संस्थानीस्वराज्य (अप्रकाशित)	
३२	सुगम अर्थशास्त्र (अप्रकाशित)	
३३	हुंडणावळ व सुवर्णचलन	छोटी पुस्तके
३४	हुंडणावळीचे स्वरूप	छोटी पुस्तके

English Books.

35	Case for Indian Home Rule	2-0-0
36	A Passing Phase of Politics	1-4-0
37	Landmarks of Lokamanya's life	1-8-0
38	The Contempt of Court Case (1924)	0-8-0
39	Pleasures and Privileges of the Pen (Unpublished	
40	Eminent Personages (In the press)	

सौ० गिरिजाबाई केळकर यांची पुस्तके.

१	गृहिणीभूषण	८८	२	पुष्पहार	८८
३	समाजचित्रे	२ रु.	४	स्त्रियांचा स्वर्ग	१८८
५	पुरुषांचे बंड (नाटक)	८१०	६	आयेषा (नाटक)	८१२
७	राजकुवर (नाटक)	१ रु.	८	केवळ विश्रांतिसाठीं	१

कमलाबाई देशपांडे व य. न केळकर कृत

(१) गीत द्विदल (स्फुट कवितांचा संग्रह) —८—

पुस्तके मिळण्याचा पत्ता

१ केसरी कचेरी, पुणें शहर.
२ का. न. केळकर—५५४ सदाशिव, पुणें शहर
३ परचुरे पुराणीक आणि मंडळी,
माधवबाग, गिरगांव, मुंबई ४